

ความหลากหลายและการใช้ประโยชน์จากพืชในป่าชุมชนบ้านโคกสี อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม

Plant Diversity and Utilization in Kok Si Community Forest, Muang District,
Maha Sarakham Province

¹*วรชาติ โตแก้ว, ²ณัฐพล สุกพวงแก้ว, และ ³ผุสดี พรหมประสิทธิ์

¹Worachat Tokaew, ²Nattapon Sukpuangkaew, and ³Phutsadee Promprasit

¹สาขาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ²องค์การบริหาร
ส่วนตำบลหนองปลิง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม, ³สาขาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

¹Division of Biology, Faculty of Science and Technology, Rajabhat Maha Sarakham
University, Maha Sarakham 44000, Thailand, ²Nong Pling Subdistrict Administrative
Organization, Muang District, Maha Sarakham Province, Maha Sarakham 44000, Thailand,

³Division of Biology, Faculty of Science and Technology, Nakhon Ratchasima Rajabhat
University, Nakhon Ratchasima 30000, Thailand

*ผู้นิพนธ์หลัก: tokaew9@gmail.com

*Corresponding author: tokaew9@gmail.com

Received : 2021-05-18 Revised : 2021-06-08 Accepted : 2021-06-21

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจความหลากหลายชนิดของพรรณไม้และการใช้ประโยชน์จาก
พืชในป่าชุมชนบ้านโคกสี ตำบลหนองปลิง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ตั้งแต่เดือนระหว่างเดือน
มิถุนายน พ.ศ. 2560 ถึง พฤษภาคม พ.ศ. 2561 พบพืชในป่าชุมชน 92 ชนิด 81 สกุล 44 วงศ์ วงศ์ที่พบ
สมาชิกมากที่สุด คือ วงศ์เข็ม (Rubiaceae) 9 ชนิด (ร้อยละ 9.8) และวงศ์ถั่ว (Fabaceae) 7 ชนิด (ร้อยละ
7.6) พืชที่สำรวจพบมีการใช้ประโยชน์พืชตามภูมิปัญญาท้องถิ่น 5 ประเภท ได้แก่ พืชสมุนไพร 44
ชนิด (ร้อยละ 47.31) โดยรากเป็นส่วนของพืชที่ถูกใช้มากที่สุด 20 ชนิด (ร้อยละ 35.09) พืชอาหาร 23
ชนิด (ร้อยละ 24.73) พืชอาหารที่สำคัญมากที่สุด คือ ตั้วขาว (*Cratoxylum formosum* subsp.
formosum) และอีลอก (*Amorphophallus brevispathus*) พืชเชื้อเพลิง 6 ชนิด (ร้อยละ 6.45) พืชสีย
ย้อม 2 ชนิด (ร้อยละ 2.15) และพืชที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมตามความเชื่อ 2 ชนิด (ร้อยละ 2.15)

คำสำคัญ : ความหลากหลายชนิด, การใช้ประโยชน์, ป่าชุมชน, ชนิดพันธุ์ต่างถิ่นรุกราน

Abstract

A survey on the species diversity and utilization of plants in Kok Si community forest, Nong Pling sub-district, Muang district, Maha Sarakham province were studied between June 2017 and May 2018. Eighty-two species, eighty-four genera and forty-four families, were identified. The most commonly represented family were Rubiaceae 9 species (9.8%) and Fabaceae 7 species (7.6%). The plants were classified into 5 groups according to their usages; 44 species (47.31%) of medicinal plants, root is the most part used 20 spp. (35.09%), 23 species (24.73%) of edible plants, the most importance plants are *Amorphophallus brevispatus* and *Cratoxylum formosum* subsp. *Formosum*., 6 species (6.45%) for fuel and charcoal, 2 species (2.15%) of dye plants and 2 species (2.15%) are spiritual and symbolic.

Keyword: plant diversity, utilization, community forest, invasive alien species

บทนำ

ป่าชุมชนหมายถึงป่าสงวน ป่าไม้ หรือที่ดินอันมีลักษณะเป็นที่สาธารณประโยชน์ที่ไม่อยู่ในเขตพื้นที่อนุรักษ์และไม่ใช้พื้นที่ของส่วนราชการ ซึ่งกรมป่าไม้ได้อนุมัติให้เป็นโครงการป่าชุมชนตามแนวทางของกรมป่าไม้ ภายใต้กฎหมาย กฎ หรือระเบียบที่เกี่ยวข้อง โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ในการควบคุม ดูแล รักษา หรือบำรุงป่า เพื่อให้ป่าเกิดความยั่งยืนและชุมชนได้รับประโยชน์โดยสามารถเก็บหาของป่า เห็ด พืชผัก สมุนไพร ไม้ตายเพื่อเป็นฟืน เพื่อการใช้ในครัวเรือนได้ ป่าชุมชนจึงเป็นแหล่งทรัพยากรให้ชุมชนได้พึ่งพิงทั้งทางตรงและทางอ้อม และยังทำให้เกิดการสืบสานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่น (สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้, 2558)

จังหวัดมหาสารคามมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมและชุมชนที่อยู่อาศัย มีภูมิประเทศเป็นที่ราบ ใน พ.ศ. 2561 มีพื้นที่ป่าธรรมชาติร้อยละ 3.81 ของพื้นที่จังหวัด (ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กรมป่าไม้, 2563) ชุมชนบางส่วนยังคงมีการดำรงชีวิตโดยการพึ่งพาผลผลิตจากป่าซึ่งนำมาใช้เป็นอาหาร ใช้สำหรับทำยารักษาโรค หรือใช้สอยในลักษณะอื่น ๆ หรือนำมาขายในตลาดชุมชน ในบางฤดูกาล จึงมีการอนุรักษ์ความหลากหลายของพรรณพืชในรูปแบบของป่าชุมชนแบบต่าง ๆ เช่น

ป่าโคก และป่าดอนปู่ตา เป็นต้น ป่าชุมชนป่าสาธารณะประโยชน์แหล่งทรัพยากรของตำบลหรือหมู่บ้าน ปัจจุบันมีความร่วมมือกับภาครัฐในการจัดตั้งป่าชุมชนโดยมีคนในชุมชนผู้ใช้ประโยชน์มีส่วนร่วมเป็นผู้ดูแล และป้องกันการบุกรุกทำลายป่า การศึกษาความหลากหลายของพืชในป่าชุมชน จังหวัดมหาสารคาม มีการศึกษาควบคู่ไปกับการศึกษาการใช้ประโยชน์จากพืช ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาของคน ในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่สามารถแบ่งได้เป็น 6 กลุ่ม ได้แก่ พืชอาหาร พืชที่ใช้ก่อสร้างและทำเครื่องมือ พืชสมุนไพร พืชสีย้อม พืชเชื้อเพลิง และพืชที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและความเชื่อ นอกจากพืชแล้ว คนในชุมชนยังมีการเก็บเห็ดและแมลงจากป่ามาบริโภคและขายเพื่อสร้างรายได้ด้วย (คมกริช วงศ์ภาคำ และคณะ, 2549; เทียมหทัย ชูพันธุ์, 2550; วรชาติ โตแก้ว และคณะ, 2556; สมหญิง บู่แก้ว และคณะ, 2552)

ป่าชุมชนบ้านโคกสีหรือป่าดอนขาด ตั้งอยู่ที่บ้านโคกสี ตำบลหนองปลิง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ป่าชุมชนบ้านโคกสีเป็นป่าชุมชนขนาดเล็กอยู่ติดกับโรงเรียนบ้านโคกสี ประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา มีพื้นที่ประมาณ 25 ไร่ มีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณผสมเต็งรัง มีพืชพรรณหลายชนิด เป็นแหล่งหาของป่า เช่น ผัก เห็ด และยาสมุนไพร ของคนในหมู่บ้าน ปัจจุบันมีพื้นที่ป่าประมาณ 15 ไร่ พื้นที่บางส่วนเป็นพื้นที่เสื่อมโทรมและปลูกไม้ยูคาลิปตัส ชาวบ้านจึงประชุมตกลงให้พื้นที่ป่าที่เหลืออยู่เป็นพื้นที่อนุรักษ์เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนและโรงเรียน ปัจจุบันชุมชนมักไม่ได้มีการใช้ประโยชน์เนื่องจากป่ามีขนาดเล็กและมีทรัพยากรน้อยจึงไปเก็บหาของป่าชุมชนอื่นในพื้นที่ใกล้เคียง จากการสำรวจเบื้องต้นพบพืชในป่าชุมชนทั้งหมด 93 ชนิด ใน 43 วงศ์ 84 สกุล (วรชาติ โตแก้ว และคณะ, 2555) การศึกษาครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจความหลากหลายของพันธุ์พืชในป่าชุมชนและการใช้ประโยชน์จากพืชในป่าชุมชนของคนในชุมชนโคกสีเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการจัดการด้านความหลากหลายของพรรณพืชของชุมชน

วิธีการวิจัย

ศึกษาภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์พืชในป่าชุมชนโดยวิธีสัมภาษณ์แบบเจาะจงกลุ่มเป้าหมาย โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างเพื่อบันทึกข้อมูลการใช้ประโยชน์พืชตามภูมิปัญญาท้องถิ่นจากปราชญ์ชาวบ้านตัวแทนชุมชน (หมอยาพื้นบ้าน 3 คน) ร่วมกับคณะครูและนักเรียนบ้านโคกสี (ครู 1 คน และนักเรียน 31 คน) และตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบลหนองปลิง ตำบลหนองปลิง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม 1 คน และดำเนินการสำรวจความหลากหลายชนิดและตรวจสอบชนิดของพืชที่มีพบการใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนบ้านโคกสีโดยวิธีสำรวจร่วมกับตัวแทนปราชญ์ชาวบ้าน (หมอยาพื้นบ้าน 2 คน) ระหว่างเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2560 ถึง พฤษภาคม พ.ศ. 2561 เดือนละ 1 ครั้ง ถ่ายภาพ

บันทึกลักษณะฐานานวิทยา ชื่อท้องถิ่น และข้อมูลการใช้ประโยชน์พืชของชุมชน และเก็บตัวอย่างพืช และถ่ายภาพเพื่อประกอบการระบุชนิดในห้องปฏิบัติการตามวิธีของ กองกานดา ชยามฤต (2545) สำหรับชนิดที่ตัวแทนชุมชนไม่ทราบชนิดหรือไม่ชื่อท้องถิ่นจะใช้ชื่อท้องถิ่นตามหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย เต็ม สมิตินันท์ (ส่วนพฤกษศาสตร์ป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้, 2557)

ผลการวิจัย

จากการสำรวจการใช้ประโยชน์พืชตามภูมิปัญญาท้องถิ่นในป่าโคกสีพพรรณไม้ทั้งหมด 92 ชนิด ใน 81 สกุล 44 วงศ์ และพบ 64 ชนิด มีภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์ใน 5 ด้าน ได้แก่ การใช้พืชเป็นอาหาร ยาสมุนไพร สีย้อม ใช้ในพิธีกรรมตามความเชื่อ และใช้เป็นเชื้อเพลิง (ตารางที่ 1)

1. พืชอาหารที่พบในป่าชุมชนมี 23 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 24.73 ของพืชที่สำรวจพบ ประกอบด้วย

(1) พืชกินผล พบมากที่สุดพบ 13 ชนิด ส่วนใหญ่กินผลแก่หรือสุกเป็นผลไม้ ได้แก่ ก้นครก กำแพงเจ็ดชั้น ขามป้อม ค้อ ตะขบป่า ต้องแล้ง เล็บแมว ส้มอ หมากมาย หมากเม่า และเหมือดแอ่ สำหรับป้องกันผู้รับประทานผลสดเป็นผัก และต้นเหลี่ยมที่กินเมล็ดในผลสดเป็นอาหาร

(2) พืชกินยอดหรือใบอ่อนพบ 8 ชนิด ได้แก่ คัดเค้า ตัวขาว ตัวแดง ตูบหมูป ตำลึง ผักกาด ยา ส้มลม และเสี้ยว โดยพบกินเป็นผักหรือนำเป็นมาปรุงเป็นอาหารร่วมกับผักชนิดอื่น

(3) พืชที่กินช่อดอกอ่อนหรือก้านช่อดอกเป็นอาหาร พบ 3 ชนิด ได้แก่ กระเจียวขาว ตัวขาว และอีลอก โดยพืชที่กินยอด ใบอ่อน ดอกและช่อดอกอ่อน และก้านช่อดอกนี้จะนำมากินเป็นผักสด ผักต้ม หรือปรุงอาหาร เช่น แกงและอ่อม เป็นต้น ปัจจุบันพืชอาหารที่นิยมเก็บมาบริโภคมีเพียง 2 ชนิด คือ ตัวขาวและอีลอก เนื่องจากมีผลผลิตมากในฤดูกาลที่ผลิใบใหม่และออกดอก สำหรับชนิดอื่นมีผลผลิตน้อยจึงมีการเก็บหาบริโภคเพียงบางครั้งเท่านั้น ยกเว้นตัวแดงที่มีผลผลิตมากแต่ยอดอ่อนมีรสฝาดจึงไม่เป็นที่นิยม

2. พืชสมุนไพรพบ 44 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 47.31 ของพืชที่สำรวจพบ ได้แก่ กุง กำแพงเจ็ดชั้น ก้นครก เกิดลิ้น ขาไก่อก ขามป้อม ขาเป้ย ข้าวจี ขี้ต้นตัวผู้ ขี้ต้นตัวเมีย เครือไส้ตัน ศรินกกด เครือหางหนู คอแลน เจริญдук ดูกใส โตไม่รู้ล้ม ตะขบป่า ตินตัง ต้องแล้ง ไรสง เปื้องั่วย ป้องเลี่ยนผู้ พวงพิ พวงสาว เล็บแมว ยอป่า สาบเสือ สามสิบกับ สมัด สันโสภ ส่องฟ้า สัมกับ ส้มลม เหลี่ยม นามแห่งหมากเม่า หมี่ เหมียด เหมือดแอ่ อะราง ฮุนโฮ และอังกา ส่วนของพืชที่ใช้เป็นสมุนไพรมากที่สุดคือ ราก 20 ชนิด (ร้อยละ 35.09 ของพืชสมุนไพรทั้งหมด) รองลงมาคือ ลำต้น เปลือก และใบ อย่างละ 10 ชนิด (ร้อยละ 17.54 ของพืชสมุนไพรทั้งหมด) ผลและทั้งต้น อย่างละ 4 ชนิด (ร้อยละ 7.02 ของพืช

สมุนไพรทั้งหมด) และพบพืชสมุนไพรต่างชนิดที่มีการเรียกชื่อเหมือนกัน คือ *Murdannia edulis* และ *M. spectabilis* ทั้งสองชนิดมีชื่อว่าชาโกโกล ซึ่งอาจมาจากลักษณะของต้นและใบที่คล้ายคลึงกันมากจึงเข้าใจผิดว่าเป็นชนิดเดียวกัน ปัจจุบันมีการใช้รักษาโดยยาสมุนไพรน้อยลง และพืชสมุนไพรที่ใช้เป็นส่วนประกอบของยาสมุนไพรหลายชนิดยังมีจำนวนลดลงจนเหลือน้อยหรือไม่มีในป่าชุมชนและในพื้นที่ใกล้เคียงด้วย นอกจากคนทั่วไปนิยมรักษาโดยยาแผนปัจจุบันเนื่องจากสะดวกและซื้อได้ง่าย

3. การใช้พืชทำย้อมสีพบ 2 ชนิดคิดเป็นร้อยละ 2.15 ของพืชที่สำรวจพบ ได้แก่ หลักดำใช้ผลย้อมผ้าให้สีเทาและประตูใช้เปลือกไม้ย้อมแหให้เหลืองอมสีน้ำตาลอ่อน

4. การใช้พืชในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อพบ 2 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 2.15 ของพืชที่สำรวจพบ ได้แก่ ยอป่าใช้ใบประกอบในพิธีมงคลและบูชาเล่า และเข็มป่าใช้ผลเป็นส่วนประกอบกับดอกไม้อื่นในพิธีมงคล

5. พืชที่ใช้กั้นมาทำพินพบ 6 ชนิด คิดเป็นร้อยละ 6.45 ของพืชที่สำรวจพบ ได้แก่ ขามป้อม ชี้เถา เจียงดุก ตั้วขาว ตังแดง และหัวแมงวัน โดยพบว่าพืชที่มีเนื้อไม้แข็งจะนำมาเผาเป็นถ่านเก็บไว้ใช้ได้

ตารางที่ 1 ความหลากหลายและการใช้ประโยชน์จากพืชในป่าชุมชนบ้านโคกสี จังหวัดมหาสารคาม

ชื่อวงศ์และชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ลักษณะวิสัย	การใช้ประโยชน์
ACANTHACEAE			
1. <i>Barleria strigosa</i> Willd.	สังกรณี*	ไม้ล้มลุก	-
ANACARDIACEAE			
2. <i>Buchanania cochinchinensis</i> (Lour.) M.R.Almeida.	หัวแมงวัน	ไม้ต้น	กิ่งแห้งใช้ทำพื้น
3. <i>Lannea coromandelica</i> (Houtt.) Merr.	กุ่ม*	ไม้ต้น	-
ANNONACEAE			
4. <i>Polyalthia erecta</i> (Pierre) Finet & Gagnep.	ต้องแล่ง	ไม้พุ่ม	รากใช้แก้ท้องอืด ผลสุกกินได้
5. <i>Polyalthia debilis</i> (Pierre) Finet & Gagnep.	กันครก	ไม้พุ่ม	รากใช้แก้ไข้ แก้ปวดท้อง ผลสุกกินได้
6. <i>Uvaria cherreensis</i> (Pierre ex Finet & Gagnep.) L.L.Zhou, Y.C.F.Su & R.M.K.Saunders	ตีนตั้ง	ไม้พุ่ม	เปลือกไม้ใช้ขับพยาธิ รากใช้แก้ปวดท้อง
APOCYNACEAE			
7. <i>Aganonerion polymorphum</i> Pierre ex Spire	ล้มลม	ไม้เลื้อย	ใบอ่อนและยอดใช้ปรุงอาหาร ให้รสเปรี้ยว รากเป็นยาระบาย ทั้งต้นแก้วินเวียนศีรษะ
8. <i>Aganosma marginata</i> (Roxb.) G.Don	เครือไส้ตัน	ไม้เลื้อย	รากและลำต้นเป็นยาแก้ท้องอืด
9. <i>Streptocaulon juvenas</i> (Lour.) Merr.	โสร่ง	ไม้เลื้อย	ใบใช้แก้ปวดท้อง
ARACEAE			
10. <i>Amorphophallus brevispathus</i> Gagnep.	อีลอก	ไม้ล้มลุก	ก้านขูดอกใช้ประกอบอาหาร
11. <i>Scindapsus officinalis</i> Schott	พลูช้าง*	ไม้เลื้อย	-
ARISTOLOCHACEAE			
12. <i>Aristolochia pothieri</i> Pierre ex Lecomte	กระเช้าถุงทอง*	ไม้เลื้อย	-

ชื่อวงศ์และชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ลักษณะวิสัย	การใช้ประโยชน์
ASPARAGACEAE			
13. <i>Asparagus racemosus</i> Willd.	เขียงตัวผู้	ไม้เลื้อย	-
ASTERACEAE			
14. <i>Chromolaena odorata</i> R.M. King & H.Rob.	สาบเสือ	ไม้ล้มลุก	ใบใช้ห้ามเลือด
15. <i>Elephantopus scaber</i> L.	โตไม่รู้ล้ม	ไม้ล้มลุก	ทั้งต้น ใช้บำรุงร่างกาย
16. <i>Gynura pseudochina</i> (L.) DC.	ผักกาดกบ*	ไม้ล้มลุก	-
ASTERACEAE (ต่อ)			
17. <i>Praxelis clematidea</i> (Griseb.) R.M.King & H.Rob.	สาบม่วง*	ไม้ล้มลุก	-
BIGNONIACEAE			
18. <i>Heterophragma sulfureum</i> Kurz	ฮังกา	ไม้ต้น	เปลือกไม้แก้ปวดท้อง
BURSERACEAE			
19. <i>Canarium subulatum</i> Guillaumin	เหลื่อม	ไม้ต้น	ผลสดกินแก้ไอ เมล็ดของผล แก้ (endosperm ในเมล็ด) กินเป็นอาหาร
CELASTRACEAE			
20. <i>Salacia chinensis</i> L.	กำแพงเจ็ดชั้น	ไม้พุ่มรอเลื้อย	เปลือกไม้ใช้บำรุงร่างกาย ผล สุกกินได้ รสหวานอ่อน ๆ
CLUSIACEAE			
21. <i>Cratoxylum cochinchinense</i> (Lour.) Blume	ตัวแดง ตัวหม่อน	ไม้ต้น	ใบอ่อนและยอดใช้ปรุงอาหาร กิ่งแห้งใช้ทำพื้น
22. <i>Cratoxylum formosum</i> (Jaek) Dyer subsp. <i>formosum</i>	ตัวขาว ตัวขน ผักต้ว ตัว	ไม้ต้น	ใบอ่อน ยอดและช่อดอก อ่อนใช้ปรุงอาหาร กิ่งแห้งใช้ทำพื้น
COMBRETACEAE			
23. <i>Terminalia chebula</i> Retz.	ส้มมอ	ไม้ต้น	ผลแก่กินเป็นผลไม้
COMMELINACEAE			
24. <i>Murdannia edulis</i> (Stokes) Faden	ชาไก่โถก	ไม้ล้มลุก	ทั้งต้นใช้แก้ไข้
25. <i>Murdannia nudiflora</i> (L.) Brenan.	กินกึ่งน้อย*	ไม้ล้มลุก	-
26. <i>Murdannia spectabilis</i> (Kurz) Faden	ชาไก่โถก	ไม้ล้มลุก	ทั้งต้นใช้แก้ไข้

ชื่อวงศ์และชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ลักษณะวิสัย	การใช้ประโยชน์
CONNARACEAE			
27. <i>Ellipanthus tomentosus</i> Kurz	คี่รินกกด	ไม้ต้น	รากและลำต้นใช้แก้ปวดเส้น ปวดเอ็น
CUCURBITACEAE			
28. <i>Coccinia grandis</i> Voigt	ตำลึง	ไม้เลื้อย	ใบและยอดใช้ปรุงอาหาร
29. <i>Gynopetalum scabrum</i> (Lour.) W.J.de Wilde & Duyfjes	ขี้กาแดง*	ไม้เลื้อย	-
30. <i>Solena heterophylla</i> Lour.	ป่องเลียนผู้	ไม้เลื้อย	ทั้งต้นใช้ช่วยขับถ่าย ผลกิน ได้
CYPERACEAE			
31. <i>Fimbristylis ovata</i> (Burm.f.) Kern	หญ้ากุกหมู*	ไม้ล้มลุก	-
DIPTEROCARPACEAE			
32. <i>Dipterocarpus tuberculatus</i> Roxb.	กุง พลวง	ไม้ต้น	เปลือกไม้ใช้แก้ปวดท้อง
33. <i>Shorea obtusa</i> Wall. ex Blume	เต็ง จิก	ไม้ต้น	-
EBANACEAE			
34. <i>Diospyros castanea</i> (Craib) Fletcher	หลักดำ	ไม้ต้น	ผลใช้ย้อมสีให้สีเทา
35. <i>Diospyros ehretioides</i> Wall. ex G.Don.	เห็ดกวง	ไม้ต้น	-
ERYTHROXYLACEAE			
36. <i>Erythroxylum cuneatum</i> (Miq.) Kurz	สุนไฮ	ไม้พุ่ม	รากใช้แก้ปวดท้อง
EUPHORBIACEAE			
37. <i>Antidesma ghaesembilla</i> Gaertn.	หมากเมา	ไม้ต้น	ผลแก่กินได้ รสเปรี้ยว ช่วย ขับถ่าย ใบเป็นยาขับพยาธิ
38. <i>Aporosa villosa</i> (Wall. ex Lindl.) Baill.	เหมียด	ไม้ต้น	ลำต้นใช้แก้ปวดท้อง
39. <i>Strophoblachia fimbricalyx</i> Boerl.	ผักกาดยา	ไม้ล้มลุก	ใบอ่อนและยอดใช้ประกอบ อาหาร
40. <i>Suregada multiflorum</i> (A.Juss.) Baill.	ตุ๊กใส	ไม้ต้น	เปลือกไม้ใช้แก้ปวดท้อง

ชื่อวงศ์และชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ลักษณะวิสัย	การใช้ประโยชน์
FABACEAE			
41. <i>Bauhinia hirsuta</i> Weinm.	เสี้ยว	ไม้พุ่ม	ใบอ่อนและยอดใช้ใส่แกง
42. <i>Crotalaria montana</i> Heyne ex Roth	หิ้งเม่นฝอย*	ไม้ล้มลุก	-
43. <i>Peltophorum dasyrachis</i> (Miq.) Kurz	อะราง	ไม้ล้มลุก	เปลือกไม้ใช้แก้ปวดท้อง แก้ไข้
44. <i>Phyllodium pulchellum</i> (L.) Desv.	เก็ดลั่น	ไม้พุ่ม	ลำต้นใช้แก้ไข้
45. <i>Pterocarpus macrocarpus</i> Kurz	ประดู่	ไม้ต้น	เปลือกไม้ใช้ย้อมแห
46. <i>Sindora siamensis</i> Teijsm. & Miq.	แต้	ไม้ต้น	-
FIACOURTIACEAE			
48. <i>Caseria grewifolia</i> Vent.	คอแลน	ไม้ต้น	เปลือกไม้แก้ท้องร่วง ใบใช้แก้ปวดท้อง
49. <i>Flacourtia indica</i> (Burm.f.) Merr.	ผ่าสาม ตะขบป่า บักเบน	ไม้ต้น	รากแก้ปวดท้อง ผลสุกกินเป็นผลไม้
LAMIACEAE			
50. <i>Clerodendrum paniculatum</i> L.	พวงพี	ไม้ล้มลุก	ทั้งต้นใช้แก้ปวดท้อง บำรุงร่างกาย
LAMIACEAE (ต่อ)			
51. <i>Hymenopyramis brachiata</i> Wall. ex Griff.	ชาเปี้ย	ไม้ต้น	ลำต้นรักษาอาการฟกช้ำ แก้เอ็นท้อง
LAURACEAE			
52. <i>Cassytha filiformis</i> L.	ไหมป่า	พืชเบียน	-
53. <i>Litsea glutinosa</i> (Lour.) C.B. Rob.	หมี	ไม้ต้น	รากใช้แก้ปวดท้อง ต้นแก้ปวดขา ใบเป็นยาบำรุงร่างกาย
LEEACEAE			
54. <i>Leea thorelii</i> Gagnep.	กะตังใบเตี้ย*	ไม้พุ่ม	-
LORANTHACEAE			
55. <i>Macrosolen cochinchinensis</i> (Lour.) Tiegh.	กาฝาก	พืชเบียน	-
MELASTOMATACEAE			
56. <i>Memecylon edule</i> Roxb.	เหมือดแอ่	ไม้ต้น	รากแก้ท้องอืด ผลสุกกินได้

ชื่อวงศ์และชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ลักษณะวิสัย	การใช้ประโยชน์
MENISPERMACEAE			
57. <i>Tinospora baenzigeri</i> Forman	เครือหางหนู	ไม้เลื้อย	ลำต้นแก้ปวดท้อง
MORACEAE			
58. <i>Ficus rumphii</i> Blume	โพธิ์	ไม้ต้น	-
59. <i>Streblus asper</i> Lour.	ข่อย	ไม้ต้น	-
MYRTACEAE			
60. <i>Rhodaminia dumetorum</i> (DC.) Merr. & L.M. Perry	เปื่องถั่ว	ไม้ต้น	ใบใช้แก้ปวดท้อง
OCHNACEAE			
61. <i>Ochna integerrima</i> (Lour.) Merr.	พวงสาว ข้างนาว	ไม้ต้น	รากใช้บำรุงร่างกายและขับ พยาธิ ลำต้นเป็นยาแก้ผด สำแดง
ORCHIDACEAE			
62. <i>Eulophia macrobulbon</i> (C.S.P.) Parish & Rchb.f.) Hook.f.	ว่านอิง*	ไม้ล้มลุก	-
63. <i>Geodorum siamense</i> Rolfe ex Downie	ว่านจูงนาง*	ไม้ล้มลุก	-
PHYLLANTHACEAE			
64. <i>Phyllanthus emblica</i> L.	ขามป้อม	ไม้ต้น	กิ่งใช้ทำฟืน ผลแก่กินเป็น ผลไม้ แก้ปวดท้อง
POACEAE			
65. <i>Setaria pumila</i> (Poir.) Roem. & Schult.	หญ้าหางหมา น้อย*	ไม้ล้มลุก	-
66. <i>Vietnamosasa pusilla</i> (A.Chev. & A.Camus) T.Q.Nguyen	เพ็ก	ไม้ล้มลุก	-
RHAMNACEAE			
67. <i>Ziziphus oenoptia</i> (L.) Mill. var. <i>oenoptia</i>	เล็บแมว	ไม้พุ่มรอเลื้อย	เปลือกไม้และรากใช้แก้ ท้องอืด ผลสุกกินได้ รสหวาน
68. <i>Ziziphus rugosa</i> Lam.	หมากมลาย	ไม้ต้น	ผลสุกกินได้
RUBIACEAE			
69. <i>Canthium berberidifolium</i> Geddes	เงียงดุก	ไม้พุ่ม	รากใช้แก้ท้องอืด

ชื่อวงศ์และชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ลักษณะวิสัย	การใช้ประโยชน์
70. <i>Catunaregam tomentosa</i> (Blume ex DC.) Tirveng.	หนามแห่ง	ไม้ต้น	รากใช้รักษาอาการฟกช้ำ ลำต้นแก้ปวดท้อง
71. <i>Adina cordifolia</i> (Roxb.) Brandis	ขี้วาว*	ไม้ต้น	-
72. <i>Hymenodictyon orixense</i> (Roxb.) Mabb.	ส้มกบ*	ไม้ต้น	ใบแก้ไอ
73. <i>Meyna velutina</i> Robyns	เงียงดุก	ไม้ต้น	ลำต้นใช้ทำฟืน
74. <i>Morinda coreia</i> Han.	ยอป่า	ไม้ต้น	ใบใช้ประกอบในพิธีมงคล บูชาเล่า เปลือกไม้ใช้แก้ปวด ท้อง
75. <i>Oxyceros horridus</i> Lour.	คัตเค้า	ไม้พุ่มรอเลื้อย	รากแก้ท้องเสีย ยอดอ่อนใช้ ประกอบอาหาร
76. <i>Pavetta tomentosa</i> Roxb. ex Sm.	ข้าวสารป่า*	ไม้ต้น	-
77. <i>Tarena</i> sp.	เข็มป่า	ไม้พุ่ม	ผลใช้ประกอบในพิธีมงคล
RUTACEAE			
78. <i>Clausena excavata</i> Burm.f.	สันโสก	ไม้พุ่ม	รากใช้แก้ปวดท้อง
79. <i>Clausena wallichii</i> Oliv. var. <i>guillauminii</i> (Tanaka) J.F.Molino	สองฟ้า	ไม้พุ่ม	รากใช้แก้ท้องอืด
80. <i>Micromelum</i> sp.	สมัด	ไม้พุ่ม	รากแก้ท้องอืด ขางท้อง
SAPINDACEAE			
81. <i>Lepisanthes senegalensis</i> (Poir.) Leenh.	หมาว้อ	ไม้พุ่ม	-
82. <i>Schleichera oleosa</i> (Lour.) Oken.	ค้อ	ไม้ต้น	ผลสุกกินได้ รสเปรี้ยว
STEMONACEAE			
83. <i>Stemona phyllantha</i> Gagnep.	สามสิบกิบ*	ไม้เลื้อย	ผลใช้ฆ่าเหา
STERCULIACEAE			
84. <i>Helicteres angustifolia</i> L.	ขี้ตุนผู้	ไม้พุ่ม	รากแก้ปวดท้อง ใบใช้รักษา แผล
85. <i>Helicteres hirsuta</i> Lour.	ปอดอน	ไม้พุ่ม	-
86. <i>Helicteres lanata</i> (Teijsm. & Binn.) Kurz	ขี้ตุนเมื่อย	ไม้พุ่ม	รากแก้ปวดท้อง ใบใช้รักษา แผล
STRYCHNACEAE			
87. <i>Strychnos nux-blanda</i> A.W.Hill	ตุมกา	ไม้ต้น	-

ชื่อวงศ์และชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อท้องถิ่น	ลักษณะวิสัย	การใช้ประโยชน์
TILIACEAE			
88. <i>Grewia abutilifolia</i> Vent. ex Juss.	ข้าวจี	ไม้ต้น	ใบแก้ปวดท้อง
89. <i>Grewia eriocarpa</i> Juss.	ขี้เถ้า	ไม้ต้น	กิ่งแห้งใช้ทำฟืน
VITACEAE			
90. <i>Ampelocissus martinii</i> Planch.	หมากโก้ย	ไม้เลื้อย	-
91. <i>Cissus hastata</i> Miq.	ส้มสันดาน*	ไม้เลื้อย	-
ZINGIBERACEAE			
92. <i>Curcuma parviflora</i> Wall.	กระเจียวขาว	ไม้ล้มลุก	ช่อดอกใช้เป็นอาหาร

หมายเหตุ * หมายถึง พืชที่สำรวจพบในป่าชุมชนแต่ไม่มีชื่อเรียกในท้องถิ่นและใช้ชื่อตามหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย เต็ม สมิตินันท์ (ส่วนพฤกษศาสตร์ป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้, 2557)

ภาพที่ 1 พืชบางชนิดในป่าชุมชนบ้านโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม; ก. กันครก (*Polyalthia debilis* (Pierre) Finet & Gagnep.), ข. คีรีนนกกด (*Ellipanthus tomentosus* Kurz), ค. คัดเค้า (*Oxyceros horridus* Lour.), ง. พวงสาว (*Ochna integerrima* (Lour.) Merr.), จ. สามสิบกีบ (*Stemona phyllantha* Gagnep.), ฉ. หมากมาย (*Ziziphus rugosa* Lam.)

สรุปการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัย

จากการสำรวจภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชในป่าชุมชนบ้านโคกสีพบพรรณไม้ทั้งหมด 92 ชนิด 81 สกุล 44 วงศ์ ในจำนวนนี้เป็นพืชต่างถิ่นรุกราน 2 ชนิด ได้แก่ สาบเสือ (*Chromolaena odorata* R.M. King & H. Rob.) (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2552) และสาบม่วง (*Praxelis clematidea* (Griseb.) R.M. King & H. Rob.) (พิมพ์ดี พรพงศ์รุ่งเรือง, 2555) มีการใช้ประโยชน์ตามภูมิปัญญาพืช 62 ชนิด จากด้านการใช้เป็นสมุนไพรรักษาโรคมากที่สุด (43 ชนิด) รองลงมาคือการใช้เป็นอาหาร (23 ชนิด) เชื้อเพลิง (6 ชนิด) สีย้อม (2 ชนิด) และพิธีกรรมตามความเชื่อ (2 ชนิด) และสอดคล้องกับรายงานของ คมกริช วงศ์ภาคคำ และคณะ (2549) เทียมหทัย ชูพันธุ์ (2550) และของวรชาติ โตแก้ว และคณะ (2556) ซึ่งพบประชาชนมีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนจังหวัดมหาสารคามใน 5 ด้าน ได้แก่ เป็นอาหาร ยาสมุนไพร เชื้อเพลิง พิธีกรรม และสีย้อม เช่นเดียวกันกับการศึกษาครั้งนี้

พืชอาหารที่มีผลผลิตสูงเพียงพอสำหรับการนำไปประกอบอาหารในครัวเรือนในป่าชุมชน ได้แก่ อีลือก (*Amorphophallus brevispathus* Gagnep.) ตำลึง (*Cratoxylum formosum* (Jack) Dyer subsp. *formosum*) และตำลึง (*Cratoxylum cochinchinense* (Lour.) Blume) ซึ่งสอดคล้องกับรายงานการศึกษาการใช้ประโยชน์ผลผลิตจากป่าโคกใหญ่ของ สมหญิง บู่แก้ว และคณะ (2552) ในป่าโคกสีตำลึงและอีลือก เป็นพืชผักที่สำคัญนิยมเก็บมาบริโภค โดยตำลึงและตำลึงเป็นไม้ต้นทั้งสองชนิดพบมากในป่าชุมชน ส่วนอีลือกเป็นพืชล้มลุกที่จะพบมากในช่วงฤดูฝน สามารถเก็บมาประกอบอาหารและขายเป็นผักในตลาดสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนได้

ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นแหล่งปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของคนในชุมชน โดยเฉพาะอาหารตามฤดูกาลและยารักษาโรค ปัจจุบันการนำพืชจากป่าชุมชนมาทำเครื่องใช้หรือที่อยู่อาศัย ไม่สามารถทำได้เนื่องจากต้นไม้ที่เหลือมีขนาดเล็กและมีจำนวนน้อย จึงต้องซื้อไม้หรือเครื่องใช้สำเร็จรูปแทนพืชสมุนไพรบางชนิด เช่น ปลาไหลเผือก (*Eurycona longifolia* Jack) ต้องหาซื้อจากที่อื่นหรือร้านยาสมุนไพรเพื่อการปรุยาเช่นเดียวกัน โดยเป็นผลจากความหลากหลายของพืชที่ลดลงจากการใช้ประโยชน์อย่างเกินพอดีและการลดลงของพื้นที่ป่าในปัจจุบัน ซึ่งเกิดจากการบุกรุกป่าชุมชนโดยรอบอย่างต่อเนื่อง และการศึกษาครั้งนี้ไม่พบปลาไหลเผือกซึ่งเป็นพืชสมุนไพรที่เคยมีรายงานในการศึกษาก่อนหน้านี้ (วรชาติ โตแก้ว และคณะ, 2555) พื้นที่ป่าชุมชนมีความสำคัญกับคนในชุมชนเพราะเป็นแหล่งเก็บหาของป่าซึ่งนอกจากพืชที่มีการใช้ประโยชน์ในหลายด้านแล้วในป่าชุมชนยังมีผลผลิตที่ประชาชนในพื้นที่ได้ประโยชน์มาก ได้แก่ เห็ดต่าง ๆ แมลงกินได้ และหญ้าเลี้ยงสัตว์ (สมหญิง บู่แก้ว

และคณะ, 2552; วรชาติ โตแก้ว และคณะ, 2556) ซึ่งช่วยลดค่าใช้จ่ายหรือเก็บขายเพิ่มรายได้ให้ครอบครัวได้จึงจำเป็นต้องหาแนวทางดูแล รักษา และฟื้นฟูให้คงอยู่ต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษานี้ได้รับการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพืชจาก นายสม อุทัยแสน นายพรมมา อุทัยแสน นายประเสริฐ งามใหญ่ นายมี บุตรวงศ์ และนายอมร อุทัยกรม หมอยาพื้นบ้านบ้านโคกสี ตำบลหนองปลิง อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม ขอขอบคุณนางสาวมลรัตน์ ปะตังถาเน นางสาวจิราภา ตะเคียน นางสาวภัทรีธีรา น้อยคำแย นางสาวสุภัคดี สุนทรวัฒน์ นายเข้ม พิรุณ ฉะอ้อน นายพีรพัฒน์ ดวงพันธ์ นายพรเทพ โนรินทร์ นายนัฐพล ภูมิภาศ นายสุธินันท์ อรรถตัน และนายอนุชา โสภาทิ นักศึกษาสาขาชีววิทยา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม คณะครูและนักเรียนโรงเรียนบ้านโคกศรีผู้ร่วมสำรวจการใช้ประโยชน์จากพืชท้องถิ่น และขอขอบคุณ นายสุรศักดิ์ จวบศรีสิงห์ นายกนายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองปลิง ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการศึกษาในพื้นที่ในครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

- ก่องกานดา ชยามฤต. (2545). *คู่มือการจำแนกพรรณไม้* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด.
- คมกริช วงศ์คำ อูษา กลิ่นหอม สุทธิรา ชุมกระโทก และถวิล ชนะบุญ. (2549). ความหลากหลายของพรรณไม้และชนิดพรรณไม้เด่นในป่าวัฒนธรรม อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม. *วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 25(3), 13-24.
- เทียมหทัย ชูพันธุ์. (2550). ความหลากหลายชนิดของพรรณพืชและพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของป่าโคกไร่ อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม. *วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 26(2), 150-157.
- พิมพ์ดี พรพงศ์รุ่งเรือง. (2555). พืชวงศ์ทานตะวันในประเทศไทยกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ. *วารสารพฤกษศาสตร์ไทย*, 4(1), 25-46.
- วรชาติ โตแก้ว, วีรณัฐ วอนแก่นน้อย และณภักษ์ ไชยน้ำอ้อม. (2555). ความหลากหลายและการใช้ประโยชน์จากพืชในป่าชุมชนดอนชาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม. ใน: *รายงานการประชุมวิชาการการวิทยาศาสตร์วิจัย ครั้งที่ 4* (หน้า 271-275). พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม นครสวรรค์.
- วรชาติ โตแก้ว ปิยะ โมคมูล ถวิล แสนตรง วีรณัฐ วอนแก่นน้อย และกรรณิการ์ ทองดอนเปรี้ยง. (2556). ความหลากหลายชนิดของพรรณไม้ เห็ด และการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนบ้านโนนทอง จังหวัดมหาสารคาม. *วารสารพฤกษศาสตร์ไทย*, 5(2), 83-98.
- สมหญิง บู่แก้ว เพ็ญแข ธรรมเสนานุภาพ และธวัชชัย ธานี. (2552). ความหลากหลายชนิดของพรรณไม้และการใช้ประโยชน์ผลผลิตจากป่าในชุมชนโคกใหญ่ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม. *วารสารสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ*, 7(1), 36-50.
- ส่วนพฤกษศาสตร์ป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้. (2557). *ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย เต็ม สมิตินันทน์* (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2557). กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2552). *มาตรการป้องกัน ควบคุม และกำจัดชนิดพันธุ์ต่างถิ่น*. กรุงเทพฯ: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้. (2558). *คู่มือการปฏิบัติงานตามแนวทางการจัดทำโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้*. นนทบุรี: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กรมป่าไม้. (2563). *เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทย แยกราย
จังหวัด ปี พ.ศ. 2551–2561*. เข้าถึงได้จาก [http://forestinfo.forest.go.th/Content.aspx?
id=80](http://forestinfo.forest.go.th/Content.aspx?id=80)